

Janusz CZEBRESZUK, Marzena SZMYT

KULTURA CERAMIKI SZNUROWEJ NA KUJAWACH W ŚWIETLE DATOWAŃ ^{14}C

Streszczenie. Mnożąca się ostatnimi czasy ilość oznaczeń ^{14}C dla znalezisk kultury ceramiki sznurowej (KCSZ) przynosiła coraz więcej konkretnych datowań, które w świetle obowiązującego paradygmatu należałoby uznać za „nietrafione”. Autorzy na podstawie listy 14 datowań związanych z różnymi etapami rozwoju KCSZ na Kujawach (etap staro-, klasyczo- i postsznurowy) podjęli problematykę falsyfikacji powyższego paradygmatu w kujawskiej skali regionalnej.

THE CORDED WARWE CULTURE IN KUJAWY IN THE LIGHT OF ^{14}C DATING

Summary. The present paper studied the problem of the falsification of the regional version of the chronology of the CWC. By researching a list of 15 datings connected with different horizons of the development of CWC at Kuyavia region (the "old-", "classical-" and "post-corded" stages) authors pointed out an asynchrony between the values of the datings for the stages as opposed to their terminating point conventionally proposed. They proposed an alternative model of internal periodisation of the Kujavian CWC.

The new division is based on the belief of a long lasting coexistence of features characteristic for the different horizons. The long-lastingness of the certain oldest (over-European horizon) features needs emphasising here.

1. Wstęp

Obowiązujący dotychczas paradygmat periodyzacji wewnętrznej kręgu kultury ceramiki sznurowej (KCSZ) opiera się na następstwie trzech horyzontów (por. ostatnio: Internationales... 1991):

- krótkotrwałego horyzontu A, zwanego też ogólnoeuropejskim,
- podobnie niedługiego horyzontu ogólnośrodkowoeuropejskiego (oba określa się także etapem starosnurowym) oraz
- horyzontu tzw. grup lokalnych, który odpowiada etapowi klasycznemu.

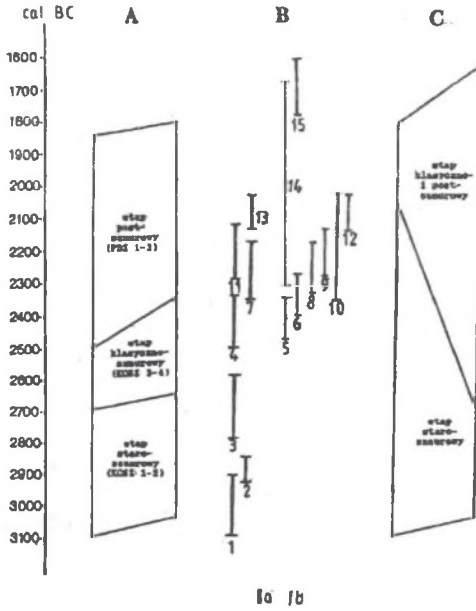
Paradygmat ów ukształtował się jeszcze w czasach, kiedy podstawy datowania opierały się na metodach archeologicznych (głównie typologiczno-porównawczej) (Struve 1955; Buchvaldek 1966), tj. przed szerokim wejściem w życie sposobów przyrodniczych. Wprowadzenie do naukowego obiegu tych ostatnich początkowo nie spowodowało radykalnych zmian obrazu chronologii wewnętrznej kręgu KCSZ. Najbardziej jednoznaczna interpretacyjnie metoda (dendrochronologiczna) zastosowana została z pełnym powodzeniem wyłącznie dla poryfryjnych, południowo-zachodnich ugrupowań szeroko pojętej KCSZ (Winiger, 1993). Dzięki temu wiemy już, że KCSZ można sytuować tam na pewno na lata od ok. 2770 do ok. 2400 BC (Hardmeyer 1991, Strahm 1991, Wolf 1991, Winiger 1993). Kluczowa dla interesujących nas zagadnień strefa środkowoeuropejska poznawana była jednak przede wszystkim na podstawie datowań ^{14}C – wieloznacznych, a zatem bardziej skomplikowanych na płaszczyźnie interpretacyjnej (Kadrow 1991, Borkowski, Zalewski 1992, Czebreszuk 1995). Były one ponadto stosunkowo nieliczne, a znaczna ich część uznawana była przez badaczy za „nietrafione”. Charakter owego „nietrafiania” polegał na tym, iż w świetle datowań ^{14}C zacierają się cezury oddzielające poszczególne horyzonty KCSZ. W efekcie opisanego wyżej stanu datowania ^{14}C sytuowały się na marginesie analiz chronologicznych (Buchvaldek, 1986). Dopiero w latach 90. coraz większa ilość „nietrafionych” oznaczeń ^{14}C stała się przedmiotem poważnej analizy (por. materiały z konferencji w Esbjerg w Danii). Zarysowują się też pierwsze próby podważenia wyjściowego paradygmatu zasadniczego „wykluczania się” w czasie poszczególnych horyzontów KCSZ (Machnik 1994; 1994a).

2. Zarys stanu badań nad KCSZ na Kujawach

Ostatnio przedstawiona została propozycja chronologii wewnętrznej kujawskiej KCSZ (Czebreszuk 1995). W tym miejscu przytoczymy jej podstawowe ustalenia.

Wydzielone zostały trzy zasadnicze etapy w ramach szeroko pojmowanej tradycji KCSZ. Pierwszy odpowiada horyzontowi starosnurowemu, a drugi – klasycznemu (tzw. grup lokalnych), który na Kujawach jest definiowany przez obecność cech kultury grobów jednostkowych. Etap trzeci, związany z oddziaływaniami pucharów dzwonowatych (PDZ) ze strefy północnoniemiecko-jułandskiej, określić można mianem postsnurowego. W do-

tychczasowej literaturze przedmiotu ostatni z wydzielonych etapów znany był pod mianem kultury iwieńskiej (KI). W ramach wzmiankowanych etapów wydzielone zostały (na podstawie zróżnicowania cech ceramiki) mniejsze grupy współwystępowania cech (rys. 1): etap I - KCSZ1 i KCSZ2, etap II - KCSZ3 i KCSZ4, etap III - PDZ1, PDZ2 i PDZ3.

Rys. 1. Etapy i grupy współwystępowania cech w ramach kręgu KCSZ na Kujawach. A - wg Czebreszuk 1995. B - zakres największego prawdopodobieństwa (dla 1σ) dat radiowęglowych (por. tabela 1): a - daty dla materiałów o cechach starszsznurowych, b - daty dla materiałów o cechach klasyczno- i postsznurowych. C - wersja proponowana w artykule

Fig. 1. Stages and groups of coexisting features within the CWC circle at Kujavia region (central Poland). A. Existing chronology of the CWC (after Czebreszuk 1995). B. Range of the max. probability (for 1σ) of the ^{14}C datings for CWC (see Table 1): a - datings for the objects with „old-corded” features, b - datings for the objects with „classical-corded” and „post-corded” features. C. Proposed chronology of the CWC

Komentowane ujęcie w zasadzie respektowało podstawowe założenia tradycyjnego paradygmatu chronologii wewnętrznej KCSZ. W znacznym stopniu opierało się na analizie porównawczej z innymi centrami KCSZ. Natomiast cezura początku KCSZ na Kujawach (ok. 3100/3050 BC) uzasadniana była głównie odwołaniem do lokalnych datowań ^{14}C .

3. Rejestr kujawskich datowań ^{14}C dla KCSZ (analiza krytyczna)

Z tak pojmowaną – w szerokim sensie – tradycją KCSZ na Kujawach możemy aktualnie wiązać 15 oznaczeń radiowęglowych (tabela 1, kalibracja wg Stuiver and Reimer 1993). Przeważają obiekty grobowe (10 oznaczeń). Z osad pochodzi 5 datowań. Materiał poddany analizie to w 7 przypadkach węgle drzewne. Taka sama ilość oznaczeń wykonana została na podstawie kości zwierzęcych lub ludzkich. Dla jednego datowania, z Brześcia Kujawskiego, brak w opracowaniu źródłowym (Grygiel 1987, 1974) danych na temat datowanego materiału. W większości omawiane datowania są oznaczeniami pojedynczymi dla danego obiektu. Tylko dla grobu nr 24 z cmentarzyska w Bożejewicach 8 posiadamy dwa niezależne, a przy tym zbieżne datowania. Pod względem merytorycznym wszystkie oznaczenia można podzielić na dwie grupy: związane z horyzontem starsznurowym (7 datowań) oraz horyzontami klasyczo- i postsznurowym łącznie (8 datowań). Podkreślenia wymaga ubóstwo datowań dla horyzontu klasycznego (w sposób jednoznaczny można z nim łączyć jedno oznaczenie, por. tabela.1 - ozn. 6), co wypływa z braku nakierowanych nań najnowszych badań terenowych. W ostatnich latach prace koncentrowały się bowiem na zagadnieniach początków KCSZ (Koško 1994) oraz etapów „wczesnobrązowych” tej tradycji (podsumowanie: Czebreszuk 1995).

Dokonywane obecnie bliższej prezentacji omawianych datowań.

Ad 1. Rys. 2. Znany już w literaturze (Koško 1992) grób z Kruszy Zamkowej stan. 3 był wyposażony między innymi w puchar typu A. Oznaczenie ^{14}C (próbka z kości zmarłego) wskazuje, że jest to aktualnie najstarszy z datowanych tego typu pucharów.

Ad 2. Rys. 3A. W pracy źródłowej zaprezentowany jako obiekt obrzędowy grupy radziejowskiej KPL (Koško 1994). Cechy ceramiki wiążą go jednoznacznie z KCSZ1 (horyzont A KCSZ) (Czebreszuk 1995).

Ad 3. Rys. 4. W bożejewickim grobie brak wprawdzie charakterystycznych dla najstarszej KCSZ cech kultury materialnej, jednakże kurhanowa forma oraz elementy wiążące ów pochówek ze światem wspólnot stepowych (np. łuk refleksyjny) pozwalają rozpatrywać go w kontekście problematyki początków KCSZ (Koško, Kločko 1991).

Ad 4. Rys. 5. W pracy źródłowej datowanie uznano za związane z obiektem obrzędowym grupy radziejowskiej KPL (Koško 1989). Cechy stylistyki ceramiki są charakterystyczne wyłącznie dla KCSZ1 (horyzont A KCSZ).

Ad 5. Rys. 3B. Datowanie grobu z Łojewa należy do najbardziej pewnych (kości z grobu) a jednocześnie najbardziej kontrowersyjnych (Koško 1993, 220). Cechy stylistyczne naczyń są charakterystyczne dla etapu postsznurowego („iwińskiego”, tzn. dla PDZ3 ew. PDZ2). Wartość datowania (2477-2338 BC) uznawana była w powyższym kontekście

Tabela 1

Kujawskie datowania ^{14}C związane z KCSZ. Kalibracja na podstawie: Stuiver & Reimer 1993 ^{14}C datings from Kujavia region connected with CWC Calibration after Stuiver & Reimer 1993

Lp.	Stanowisko, obiekt	Materiał datowany	Kontekst archeologiczny	Sygnatura lab.	Ciwn BP	Zakresy datowania na poziomie 68.3%	Prawdo podob.
1	Krusza Zamkowa 3 ob. 427	kości ludzkie	grób z horyzontu A KCSZ	Bln - 1812	4395 ± 70	3263-3246 3162-2819	06 94
2	Krusza Podlotowa 2	kości zwierzęce	obiekt obrzędowy, faza VB KPL	Gd - 1983	4250 ± 70	3017-3001 2936-2865 2810-2748 2725-2697 2674-2668	06 45 33 14 02
3	Bożejowice 8	zwęglone drzewo z łuku refleksyjnego	pochówek kurhanowy ludności o przymieszczeniach południowo-wschodniej	Gd - 888	4140 ± 120	2866-2783 2790-2590	31 69
4	Krusza Zamkowa 13	kości zwierzęce	obiekt obrzędowy, faza VB KPL	Bln - 2187	3920 ± 60	2557-2545 2494-2337	06 94
5	Łojewo 4, ob. 37	kości ludzkie	grób, PDZ3 (2?)	Gd - 5117	3910 ± 50	2477- 2338	100
6	Podgaj 6a, grób 3	kości ludzkie	grób, KCSZ etap „późny”	Gd - 1684	3840 ± 50	2453-2424 2389-2278 2233-2209	16 71 12
7	Podgaj 32, ob. 9	węgle drzewne	obiekt osadowy, KCSZ	Bln - 2298	3800 ± 60	2347-2176 2163-2141	88 12
8	Bożejowice 8, ob. 2	węgle drzewne z „trumny”	grób, grupa Dobre	Gd - 1349	3800 ± 50	2339-2189 2163-2143	90 10
9	Bożejowice 8, ob. 24	kości ludzkie	grób, grupa Dobre	Gd - 3025	3770 ± 50	2292-2137	100
10	Bożejowice 8, ob. 24	kości ludzkie	grób, grupa Dobre	Gd - 2468	2780 ± 120	2451-2433 2382-2363 2360-2030	04 02 94
11	Podgaj 34	węgle drzewne	dołek postłupowy budowli obrzędowej, KCSZ	Bln - 2598	3760 ± 60	2284-2132 2072-2046	89 11
12	Dęby 29A, ob. 89	węgle drzewne	obiekt gospodarczy, KCSZ4 - PDZ2	Gd - 7040	3710 ± 50	2194-2157 2147-2037	25 75
13	Zarębowo 21	węgle drzewne	obiekt gospodarczy, KCSZ	Bln - 1512	3670 ± 45	2138-2038 1998-1983	90 10
14	Bracień Kujawski 4 jama 738	?	KCSZ4, PDZ1	Lod - 160	3690 ± 250	2310-1670 1668-1645	97 03
15	Dęby 29A, ob. 84	węgle drzewne	obiekt osadowy, KCSZ4 -PDZ2	Gd - 7042	3380 ± 110	1875-1837 1819-1789 1780-1600 1563-1530	13 06 70 10

cie za „odmłodzoną” (o ok. 400 lat, przyjmując prawomocność typologicznej kwalifikacji obiektu, por. Czebreszuk 1995). Istnieje jednak możliwość interpretacji grobu z Łojewa jako obiektu wielofazowego. Kości obu kobiet (bez porządku anatomicznego), z którymi związane są dwa naczynia (datujące na PDZ3-2) mogły być złożone później do grobu niż ciało mężczyzny (znalezione w porządku anatomicznym), z którego kości pochodzi analizowane tu datowanie. Trzecią możliwością jest uznanie omawianego oznaczenia za błędne. Rozstrzygnięcie tego problemu jest jednak obecnie niemożliwe.

Ad 6. Rys. 6. Cmentarzysko w Podgaju należy wiązać z rozwiniętym odcinkiem „klasycznej” KCSZ (Klunder 1988).

Ad 7. Rys. 7A. Datowanie kontrowersyjne (Czebreszuk, Szymt 1994). Wiązane jest z osadą ludności KCSZ2, którą charakteryzuje obecność tradycji kultury pucharów lejkowatych (Czebreszuk 1990). Wartość oznaczenia (2347-2176 BC) wydawała się zbyt późna (Czebreszuk 1995). Obiekt 9 nie miał zawartości istotnej taksonomicznie. Węgle drzewne

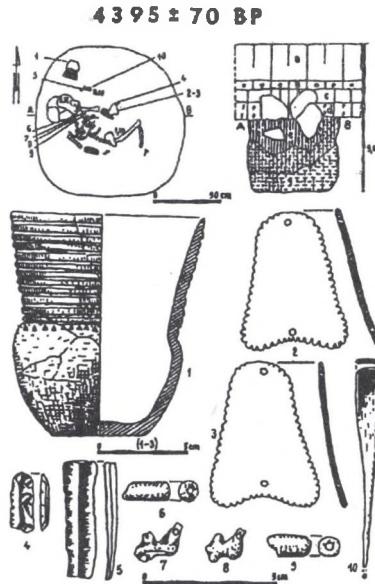
poddane analizie mogły być związane z późniejszą działalnością (por. też komentarz do daty nr 11).

Ad 8. Rys. 8A (Koško 1991).

Ad 9 i 10. Rys. 8B (Koško 1991).

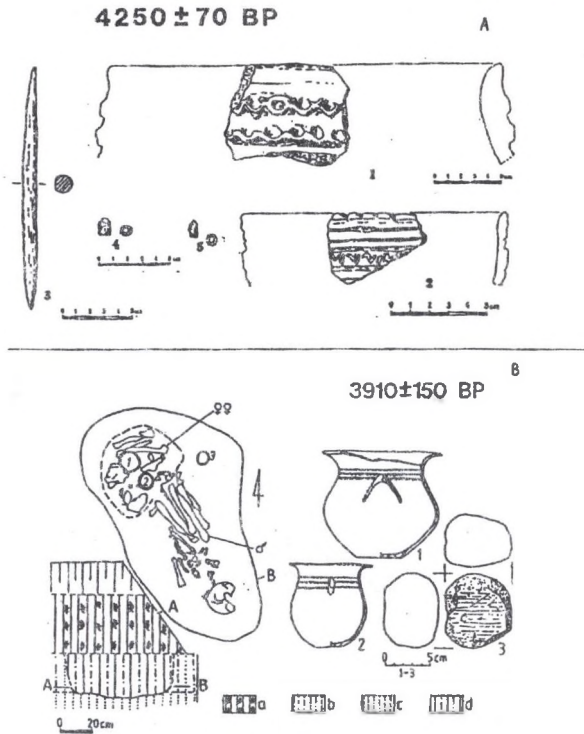
Ad 11. Datowanie związane z konstrukcją kurhanową z interstadium epok neolitu i brązu (Czebreszuk, Szyt 1994). Wartość datowania (2294–2132 BC) wskazuje, iż jest to rozwinięty odcinek tej epoki. Na Kujawach znany kilka tego typu konstrukcji o podobnej chronologii (Gąsawa bn., Opoki, stan. 7, Szarlej, stan. 10, Tupadły, stan. 2) (Czebreszuk 1995). Na uwagę zasługuje zbieżność zakresów datowań nr 7 (Podgaj 32) i 11 (Podgaj 34). Uwzględniając fakt, iż stanowisko 32 w Podgaju znajduje się w bezpośrednim zapleczu omawianego tu stanowiska 34 (kilkanaście metrów), można sądzić, iż także datowanie nr 7 jest związane z konstrukcją kurhanu.

Ad 12. Ryc. 9A. Datowanie pochodzi ze stanowiska aktualnie badanego wykopaliskowo, na którym znajduje się cykl osad o bliskiej chronologii (od późnej kultury pucharów lejkowatych do PDZ2) (Czebreszuk 1995). Nieliczne i mało charakterystyczne materiały

Rys. 2. Krusza Zamkowa, woj. bydgoskie, stan. 3. Grób ludności KCSZ (obiekt 427). Plan i przekrój obiektu oraz elementy wyposażenia: 1 – ceramika, 2–3,10 – kości, 4–5 – krzemień, 6,9 – bursztyn, 7–8 – zęby zwierzęce. Wg Koško 1992

Fig. 2. Krusza Zamkowa, Bydgoszcz voivodeship, site 3. The CWC grave (feature 427). Plan and cross-section of the feature and the grave goods: 1 – ceramics, 2–3,10 – bones, 4–5 – flint, 6,9 – amber, 7–8 – animal teeth. After Koško 1992

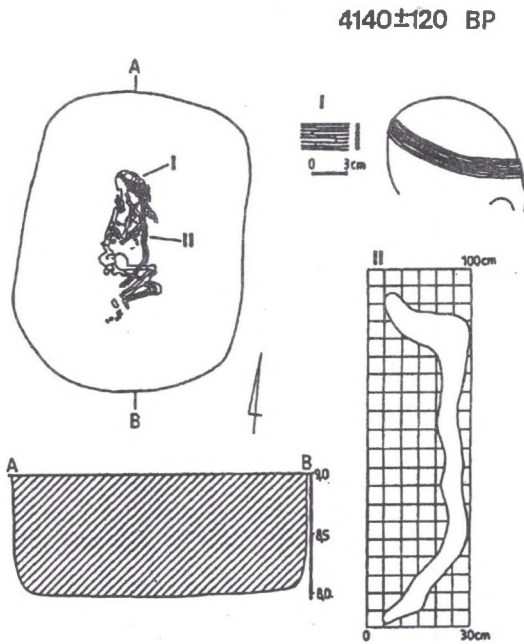

Rys. 3. A. Krusza Podlotowa, woj. bydgoskie, stan. 2. Miejsce obrzędowe grupy radziejowskiej KPL. Elementy wyposażenia: 1-2 – ceramika, 3 – kość zwierzęca, 4-5 – bursztyn. Wg Koško 1994. B. Łojewo, woj. bydgoskie, stan. 4. Grób ludności z etapu postsznurowego KCSZ. Plan i przekrój obiektu: a – gleba czarna, silnie przetworzona antropogenicznie, b – podglebie, c – calec (piasek), d – gleba czarna z domieszką piasku (calca); elementy wyposażenia: 1-2 – ceramika, 3 – kamień. Wg Koško 1993

Fig. 3. A. Krusza Podlotowa, Bydgoszcz voivodship, site 2. The ritual place of the Radziejów group (Funnel Beaker culture). „The goods”: 1-2 – ceramics, 3 – animal bone, 4-5 – amber. After Koško 1994. B. Łojewo, Bydgoszcz voivodship, site 4. The grave from the „post-corded” stage of the CWC at Kujavia. Plan and cross-section of the feature: a – black soil, strongly transformed, b – subsoil, c – rock-bed (sand), d – black soil with admixture of the sand (rock-bed). Wg Koško 1993

ceramiczne z wypełniska datowanego obiektu mogą być wiązane z osadami od KCSZ3 do PDZ2. Wartość datowania (2147-2037 BC) czyni najbardziej prawdopodobną najmłodszą z wymienionych wyżej faz zasiedlenia.

Ad 13. Rys. 7B. Datowanie kontrowersyjne (Czebreszuk, Szymt 1994), pochodzi z obiektu pozbawionego materiału archeologicznego. Struktura cech tworzących kontekst

Rys. 4. Bożejewice st.8, woj. bydgoskie. Grób ludności z późnego neolitu (obiekt nr 32B). Plan i przekrój obiektu oraz elementy wyposażenia. I – diadem miedziany, II – łuk refleksyjny. Wg Koško, Kločko 1991

Fig. 4. Bożejewice, Bydgoszcz voivodeship, site 8. The Late-Neolithic grave (feature 32B). Plan and cross-section of the feature and the grave goods: I - a copper tiara, II - the reflective bow (an outline of remains). After Koško, Kločko, 1991

archeologiczny umożliwia wiązanie oznaczenia z KCSZ2; jest przy tym zbieżna z oznaczeniem nr 7.

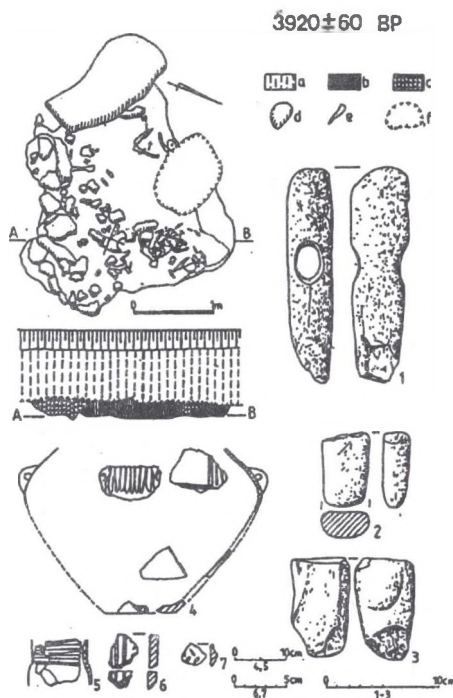
Ad 14. Rys. 10 (Grygiel 1987, Czebreszuk, Szmyt 1994).

Ad 15. Rys. 9B. Datowanie kontrowersyjne. Kontekst archeologiczny taki sam, jak w przypadku daty nr 12. Zakres datowania (1780-1600 BC) jest jednak wyraźnie młodszy od przyjmowanej za młodszą na tym stanowisku fazy PDZ2.

Konfrontacja listy datowań ^{14}C z dotychczasową propozycją podziałów wewnętrznych kujawskiej KCSZ zaprezentowana została na rysunku 1.

Aż cztery oznaczenia uzyskane dla materiałów z etapu staroszurowego radykalnie wykraczają poza końcowe ramy jego istnienia w proponowanej na wstępie wersji. Dwa z nich (nr 11 i 13) mogą budzić kontrowersje, co zresztą zaznaczyliśmy wyżej. Pozostałe dwa (nr 3 i 4) są już bardziej jednoznaczne i praktycznie nie ma żadnych podstaw, by podważyć ich prawomocność. Należy więc jednoznacznie stwierdzić, iż pewne cechy związane z eta-

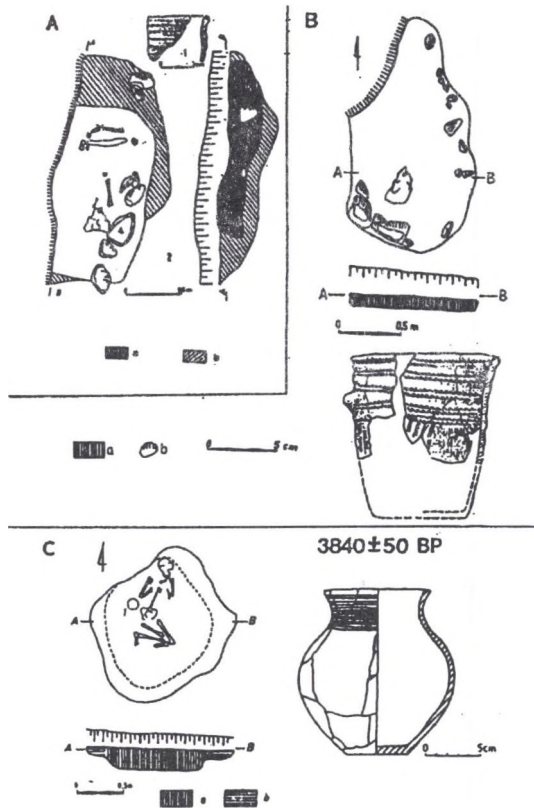

Rys. 5. Krusza Zamkowa, woj. bydgoskie, st. 13. Miejsce obrzędowe grupy radziejowskiej KPI. Plan i przekrój obiektu: a – zniszczenia późniejsze, b – gleba czarna, c – gleba czarna z domieszką podglebia i gliny, d – kamień, e – kości ludzkie i zwierzęce. Elementy wyposażenia: 1 – poroże, 2-3 – kamień, 4 – bursztyn. Wg Koško 1989

Fig. 5. Krusza Zamkowa, Bydgoszcz voivodeship, site 13. The ritual place of the Radziejów group (Funnel Beaker culture). Plan and cross-section of the feature: a – later destructions, b – black soil, c – black soil with an admixture of a subsoil and a clay, d – stones, e – human and animal bones. „The goods”: 1 – antler, 2-3 – stone, 4 – amber. After Koško 1989

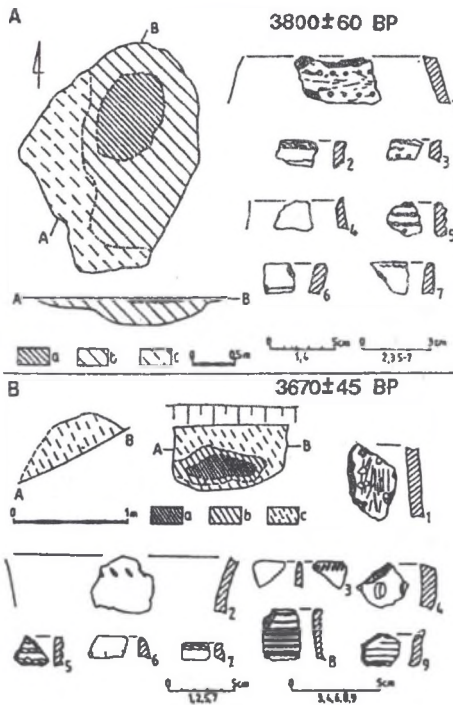
pem starsznurowym trwają na Kujawach bardzo długo, nawet do ok. 2100/2000 BC. W literaturze przedmiotu funkcjonuje już koncepcja długiego „przeżywania się” tego rodzaju cech (Buchvaldek 1986a, Machnik 1994, 1994a).

Datowania dla obu młodszych etapów nie budzą aż takich kontrowersji. W świetle posiadanych datowań ^{14}C istnieje jednak możliwość przedłużenia istnienia na Kujawach etapu postsznurowego (PDZ-KI) o ok. 100/150 lat.

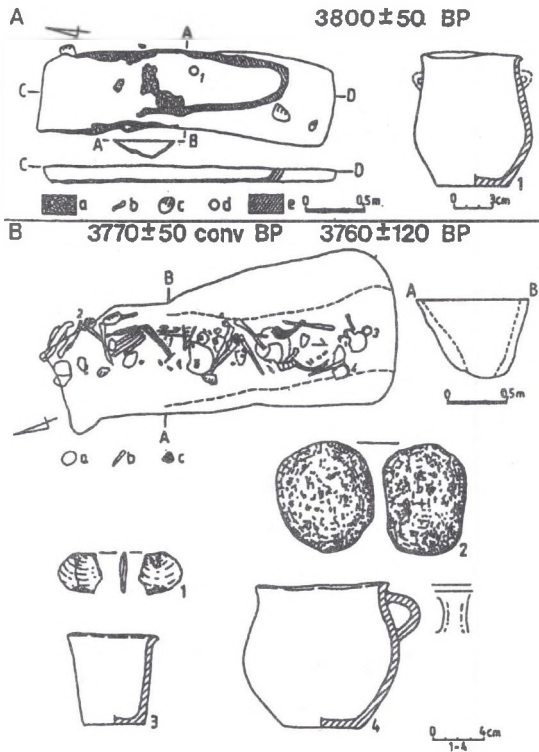
Rys. 6. Podgaj, woj. wrocławskie, stan. 6a. Groby ludności KCSZ. Wg Klunder 1988. A. Grób 1: a – słabo zbielicowana próchnica, b – obiekt wcześniejszy (KPL). B. Grób 2: a – słabo i średnio zbielicowana próchnica wymieszana z gliną, b – kamienie. C. Grób 3: a – słabo i średnio zbielicowana próchnica, b – średnio zbielicowana próchnica i żwir

Fig. 6. Podgaj, voivodeship Wrocławek, site 6a. The CWC graves. After Klunder 1988. A. Plan and cross-section of the grave 1 and fragment of a vessel: a – weakly podzolized humus, b – the older (Funnel Beaker culture) feature. B. Plan and cross-section of the grave 2 and a grave good (a vessel): a – weakly and fairly podzolized humus mixed with the clay, b – stones. C. Plan and cross-section of the grave 3 and a grave good (a vessel): a – weakly and fairly podzolized humus, b – fairly podzolized humus and gravel

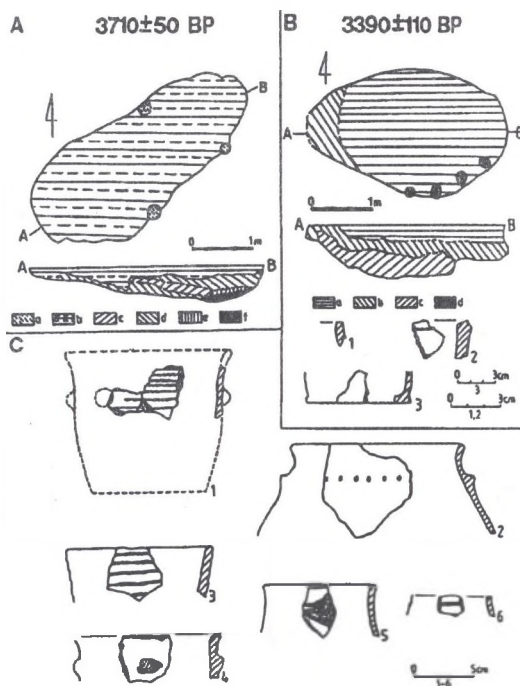
Rys. 7. A. Podgaj, woj. wrocławskie, stan. 32. Obiekt osadowy KCSZ (obiekt 19). Plan i przekrój oraz wybór ceramiki z terenu osiedla: a – brunatno-czarna ziemia z węglami drzewnymi, b – brunatna ziemia z węglami drzewnymi, c – brunatna ziemia z domieszką piasku. Wg Czebreszuk, Szmyt 1995. B. Zarębowo, woj. wrocławskie, stan. 21. Obiekt osadowy KCSZ (obiekt 1). Plan i przekrój obiektu oraz wybór ceramiki z terenu osiedla: a – spalenizna, b – szara ziemia z węglami drzewnymi, c – szara ziemia zmieszana z piaskiem. Wg Czebreszuk, Szmyt 1995

Fig. 7. A. Podgaj, voivodeship Wrocławek, site 32. The CWC feature from a settlement (feature 19). Plan and cross-section of the feature and selected ceramics from the settlement: a – brown-black soil with charcoals, b – brown soil with charcoals, c – brown soil with an admixture of a sand. After Czebreszuk, Szmyt 1995. B. Zarębowo, voivodeship Wrocławek, site 21. The CWC feature from a settlement (feature 1). Plan and cross-section of the feature and selected ceramics from the settlement: a – burning, b – grey soil with charcoals, c – grey soil mixed with a sand. After Czebreszuk, Szmyt 1995

Rys. 8. Bożejewice, woj. bydgoskie, st. 8. Groby z etapu postsznurowego (grupa Dobre; wg Koško 1991). A. Plan i przekrój grobu 2: a – gleba z domieszk rozdrobnionych kości, b – kości ludzkie, c – kamień, d – ceramika, e – drewniana obudowa ścianek obiektu. Elementy wyposażenia: 1 – ceramika. B. Plan i przekrój grobu 24: a – kamień, b – kości ludzkie, c – kości zwierzęce. Elementy wyposażenia: 1 – krzemień, 2 – kamień, 3,4 – ceramika

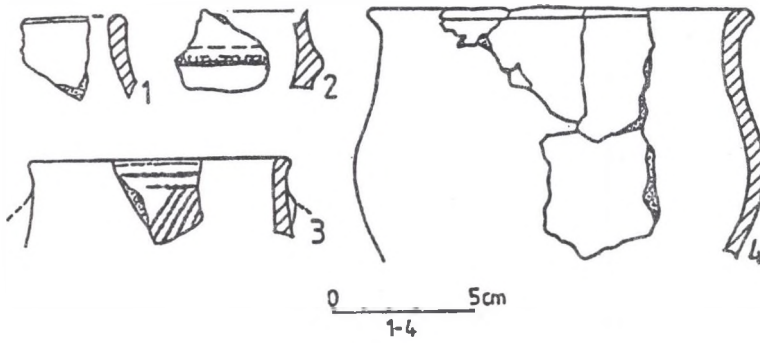
Fig. 8. Bożejewice, Bydgoszcz voivodeship, site 8. Grave from the „post-corded” stage – Dobre group (after Koško 1991). A. Plan and cross-section of the grave 2: a – soil with an admixture of crumbled bones, b – human bones, c – stone, d – ceramics, e – remains of a timber construction. The grave goods: 1 – vessel. B. Plan and cross-section of the grave 24: a – stones, b – human bones, c – animal bones. The grave goods: 1 – flint, 2 – stone, 3,4 – ceramics.

Rys. 9. Dęby, woj. wrocławskie, stan. 29A. Obiekty osadowe KCSZ. Wg Czebreszuk, Szmyt 1995. A. Obiekt 89. Plan i przekrój obiektu: a – piasek zmieszany z szarą ziemią i węglem drzewnym, b – szara ziemia zmieszana z piaskiem i węglem drzewnym, c – szara ziemia z domieszką piasku i węgla drzewnych, d – szara ziemia z domieszką piasku i czarnej ziemi oraz węgla drzewnych, e – czarna ziemia zmieszana z węglami drzewnymi i szarą ziemią, f – przepalony piasek z domieszką szarej i czarnej ziemi. B. Obiekt 94. Plan i przekrój obiektu: a – szara ziemia z domieszką piasku, węgla drzewnych i czarnej ziemi, b – szara ziemia zmieszana z piaskiem z niewielką domieszką węgla, c – szara ziemia z domieszką piasku i czarnej ziemi oraz węgla drzewnych, d – szara ziemia. C – wybór ceramiki ze stanowiska. Wg Czebreszuk, Szmyt 1995

Fig. 9. Dęby, voivodeship Wrocław, site 29A, The CWC features from settlements. After Czebreszuk, Szmyt 1995. A. Feature 89. Plan and cross-section of the feature: a – sand mixed with grey soil and charcoals, b – grey soil mixed with sand and charcoals, c – grey soil with an admixture of the sand and black soil and charcoals, e – black soil mixed with charcoals and grey soil, f – burnt sand with an admixture of the grey and black soil. B. Feature 94. Plan and cross-section of the feature: a – grey soil with an admixture of the sand and with the small admixture of charcoals, c – grey soil with an admixture of the sand, black soil and charcoals, d – grey soil. C. Selected ceramics from the settlements

3590 ± 250 BP

Rys. 10. Brześć Kujawski, woj. włocławskie, stan. 4. Ceramika z obiektu 738. Wg Grygiel 1987

Fig. 10. Brześć Kujawski, voivodeship Włocławek, site 4. Ceramics from the feature 738. After Grygiel 1987

4. Wnioski

Proponowanym przez nas wnioskiem z powyższych rozważań jest rewizja wyjściowego schematu chronologii wewnętrznej kujawskiej KCSZ. Za uzasadnioną empirycznie uznać należy bowiem współczesność różnych odłamów kulturowych w ramach rozległej tradycji KCSZ. Zakres tej współczesności może być znaczny – niewykluczone, że w przypadku etapu staro- i klasycznosznurowego trwa od ok. 2700 do ok. 2000 BC, a więc ok. 700 lat.

Dla bardziej ogólnych, kulturowo-historycznych wyjaśnień proponowany stan rzeczy jest rozwiązaniem trudniejszym (bardziej skomplikowanym), ale zarazem ciekawszym (otwierającym nowe perspektywy esplikacyjne). W polskiej literaturze przedmiotu pojawiły się już pierwsze próby jego wykorzystania na płaszczyźnie wyjaśnienia prahistorycznego.

Jedna odwołuje się do hipotezy o egzystencji dwóch odrębnych populacji w ramach szeroko pojętej tradycji KCSZ: bardziej (starszsznurowa) lub mniej (klasycznosznurowa) zachowawczych (Machnik 1994). Druga widzi w powyższym zjawisku uzewnętrznienie pierwocin dyferencjacji wewnątrzgrupowej. Jednym z jej objawów byłaby dążność przedstawicieli „klasy wyższej” do odróżniania się między innymi cechami kultury materialnej od pozostałych członków grupy (Czebreszuk 1995).

Literatura

Borkowski W., Zalewski M., 1992, Problem datowania radiowęglowego kopalń krzemienia w Krzemionkach, [w:] *Materiały krzemionkowskie*, t.1, 151–167.

Buchvaldek M., 1966, *Die Schnurkeramik in Mitteleuropa*, *Famatky archeologicke*, vol. LVII–1, 126–171.

Buchvaldek M., 1986, *Kultura se šňurovou keramikou ve střední Evropě I. Skupiny mezi Harcem a Bilymi Karpaty*, *Praehistorica XII*.

Buchvaldek M., 1986a, *Zum gemeineuropäischen Horizont der Schnurkeramik*, *Praehistorische Zeitschrift*, t. 61, z. 2, 130–151.

Czebreszuk J., 1990, Późny horyzont kultury amfor kulistych a inne struktury kulturowe interstadium epok neolitu i brązu. Zagadnienie dezintegracji systemu, [w:] A.Cofta-Broniewska (red.), *Kultura amfor kulistych w rejonie Kujaw*, Poznań, 149–168.

- Czebreszuk J., 1995, Przemiany kulturowe w pierwszej połowie interstadium epok neolitu i brązu na Kujawach, praca doktorska w maszynopisie.
- Czebreszuk J., Szmyt M., 1995, Der Epochenbruch vom Neolithikum *zur Bronzezeit in dem Polnischen Tiefland im Lichte der Datierungen ^{14}C (am Beispiel der Kujaven), w druku.
- Grygiel R., 1987, Z badań nad kulturą trzciniecką w rejonie Brześcia Kujawskiego, [w:] *Kultura trzciniecka w Polsce (materiały z sympozjum)*, Kraków, 73-88.
- Hardmeyer B., 1991, Zusammenfassung der Chronologie in der Ostschweiz, [w:] *Internationales ...*, 127-128.
- Hardmeyer B., 1991, Internationales Symposium, Die kontinentaleuropäischen Gruppen der Kultur mit Schnurkeramik, Praha-Stirin 1-6 X. 1990. Die Chronologie der regionalen Gruppen. Zusammenfassungen. Freiburg i. Br.
- Kadrow S., 1991, Iwanowice, stanowisko Babia Góra. Cz. I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu, Kraków.
- Klunder H., 1988, Cmentarzysko ludności kultury ceramiki sznurowej ze stanowiska Podgaj 6A, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. XXXVI, 45-51.
- Kośko A., 1989, Formy eksploatacji terenu stanowiska w epokach neolitu i brązu, [w:] A. Cofta-Broniewska (red.) *Miejsce pradziejowych i średniowiecznych praktyk kulturowych w Kruszy Zamkowej*, Bydgoszcz-Poznań, 15-64.
- Kośko S., 1991, Ze studiów nad kujawską enklawą naddunajskiej cywilizacji wczesno-brązowej, *Poznań-Inowroc aw*.
- Kośko S., 1992, Z badań nad tzw. horyzontem starsznurowym w rozwoju późnoneolitycznej kultury społeczeństw Kujaw, *Folia Archaeologica*, t. 16, 85-95.
- Kośko S., 1993, Z badań nad udziałem tradycji kultury amfor kulistych w sferze światopoglądowo-obrzędowej społeczeństw kultury iwieńskiej, [w:] F. Różnowski (red.) *Miscellanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata*, Poznań-Słupsk, 215-223.
- Kośko S., 1994, Chronological-genetic framework of the „A-horizon” features in the development of the Kuiavian Funnel Beaker culture, *Symposium Esbjerg*, w druku.
- Kośko A., Kłocko W., 1991, Bożejewice, gm. Strzelno, woj. Bydgoszcz, stan. 8, kurhan z późnego okresu neolitu, *Folia Praehistorica Posnaniensia*, t. IV, 119-143.

Machnik J., 1994, Dwa nurty rozwoju kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce, *Sprawozdania Archeologiczne*, t. XLVI, 7-12.

Machnik J., 1994a, Two Streams of the CWC Evolution in Basins of Vistula and Dneestr Rivers, *Symposium Esbjerg*, w druku.

Strahm Ch., 1991, Die Chronologie der schweizerisch-südwestdeutschen Schnurkeramik, [w:] *Internationales...*, 122-126.

Struve K. W., 1955, Die Einzelgrabkultur in Schleswig-Holstein und ihre kontinentalen Beziehungen, *Neumünster*.

Stuiver M. & Reimer P. J., 1993, Radiocarbon Calibration Program 1993, Rev. 3.03, *Radiocarbon*, t.35, 215-230.

Winiger J., 1993, Dendrodatierte Schnurkeramik der Schweiz, *Præhistorica*, t. 20, s. 9-118.

Wolf C., 1991, Die Chronologie der Schnurkeramik der Westschweiz, [w:] *Internationales...*, 129-134.

Abstract

In the European prehistoriography, the existing paradigm describes the internal chronology of the Corded Ware Culture (CWC) circle as the sequence of three consecutive horizons: over-European, Central-European (classified together as „old corded ware” horizon), and the so-called horizon of local groups (also known as the „classical corded ware” horizon). Recently there has been a growing number of isoC14 datings for CWC findings. It has brought more precise datings which, however, seem not to fit into the present paradigm/model. In the light of the research, a growing need for changing of the existing paradigm is felt (cf. the results of the Esbjerg 1994 conference).

The authors of the present paper studied the problem of the falsification of the aforementioned model by researching a list of 15 datings connected with different stages of the development of CWC at Kuyavia region (the „old.”, „classical.” and „post-corded” stages). Out of the 15 datings considered 7 belong to the „old corded ware” stage, 1 - to the „classical corded ware” period; whereas 7 belong to the „post corded ware” stage.

Firstly, the authors looked at the earlier proposed internal division of the Kujavian CWC, which, to a certain degree, sanctions the „traditional” paradigm. Next, they compared the proposed division to the existing series of the ^{14}C datings. The research proved a shortage of datings for the classical CWC stage in Kuyavia. An asynchrony between

the values of the datings for the „old corded ware” stage as opposed to its terminating point proposed was also observed. Consequently, an alternative model of internal periodisation of the Kujavian CWC seems to be necessary. The new division is based on the belief of a long lasting coexistence of features characteristic for the different horizons. The long-lastingness of the oldest (over-European horizon) features needs emphasising here.

The hypothesis proposed in this paper requires a new interpretation of the culture level. The described phenomenon can be interpreted as the stage of the early inner-group differentiation. The „upper class” members might have wanted to show their higher position by using different material culture form the culture of other group members. This is one of the possible explanations of the differences (the coexistence of the „classical-” and „post-corded ware” features) observed in the Kujavia region in the period 2400-2000 BC.